

ΕΠΑΝΑΛΗΠΤΙΚΕΣ

ΠΑΝΕΛΛΑΔΙΚΕΣ ΕΞΕΤΑΣΕΙΣ ΗΜΕΡΗΣΙΟΥ ΚΑΙ ΕΣΠΕΡΙΝΟΥ ΓΕΝΙΚΟΥ ΛΥΚΕΙΟΥ ΤΕΤΑΡΤΗ 8 ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΥ 2021 ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ ΣΤΑ ΑΡΧΑΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ

ΔΙΔΑΓΜΕΝΟ ΚΕΙΜΕΝΟ

- A1. α. 1.** Λάθος. «ἔστι γὰρ ἴσως καὶ τοῦτο πολὺ τῷ ληψομένῳ ἢ ὀλίγον·»
2. Λάθος. «καὶ ἔτι τῷ τὰς μὲν ἐλλείπειν τὰς δ' ὑπερβάλλειν τοῦ δέοντος ἔν τε τοῖς πάθεσι καὶ ἐν ταῖς πράξεσι.»
- β. 1.** Το «τοῦτο» αναφέρεται στο μέσον το «πρὸς ἡμᾶς δὲ ὁ μήτε πλεονάζει μήτε ἐλλείπει».
- 2.** η μετοχή «ὠρισμένη» αναφέρεται στη λέξη «μεσότητι».
- 3.** η φράση «τῆς δὲ» αναφέρεται στη λέξη «κακιῶν».

- B1.** Στο πρώτο απόσπασμα ο Αριστοτέλης διακρίνει δύο μορφές μεσότητας : αυτή που προσδιορίζεται με αντικειμενικά κριτήρια και αυτή που προσδιορίζεται με υποκειμενικά κριτήρια. Με το **αντιθετικό δίπολο** κατὰ (αυτό) τὸ πρᾶγμα–πρὸς ἡμᾶς ο Αριστοτέλης εκφράζει τη διάκριση που κάνουμε σήμερα ανάμεσα στο αντικειμενικό και το υποκειμενικό (ακριβέστερα: ανάμεσα σε ένα δεδομένο υποχρεωτικό για όλους και την προσωπική επιλογή). Στο πεδίο της ηθικής, τονίζει ο φιλόσοφος, πολύ πιο σπουδαία είναι η προσωπική επιλογή που κατευθύνεται από τη γνώση και τη λογική: ἐν πᾶσι δὲ τὸ μέσον τὸ πρὸς ἡμᾶς βέλτιστον· τοῦτο γὰρ ἔστιν ὡς ἡ ἐπιστήμη κελεύει καὶ ὁ λόγος (Ἠθικά Εὐδήμια 1220b27-28).

Η έννοια του μέσου στα πράγματα ορίζεται **αντικειμενικά**, πρόκειται δηλαδή για ένα αριθμητικό μέσο με δύο βασικά γνωρίσματα: πρώτο ότι το μέσο αυτό είναι ένα και, αφού καθοριστεί, αμετάβλητο και δεύτερο ότι το μέσον αφού οριστεί, είναι το ίδιο, ισχύει για όλα τα πράγματα το ίδιο. Είναι αυτό που ισαπέχει από τα δύο άκρα του πράγματος. Δεν επιδέχεται άρνηση ή αντίρρηση, γιατί ορίζεται αντικειμενικά με βάση αριθμητικά δεδομένα. Ο Αριστοτέλης, προκειμένου να στηρίξει την παραπάνω

θέση του, θα δώσει ένα **παράδειγμα αριθμητικό**. Αν πάρουμε μια σειρά αριθμών από το 2 έως το 10, το δύο είναι το λίγο, το 10 είναι το πολύ, ενώ μέσο είναι το 6, γιατί, σύμφωνα με τις διδασκαλίες της αριθμητικής, απέχει ίση απόσταση, 4 δηλαδή μονάδες, τόσο από το 2 όσο και από το 10, από τα δύο δηλαδή άκρα. Σ' αυτή δηλαδή την περίπτωση το κριτήριο προσδιορισμού του μέσου είναι **ποσοτικό**.

Η έννοια, όμως, του μέσου στον άνθρωπο δεν ορίζεται με αντικειμενικά αριθμητικά δεδομένα. Η υποκειμενικότητα των κριτηρίων παραπέμπει στις ανθρώπινες ανάγκες και στον διαφορετικό τρόπο που ικανοποιούνται από κάθε άνθρωπο.

Υπάρχει, ωστόσο, ένας γνώμονας που προσανατολίζει κάθε φορά το μέσο· αυτό είναι «το πρέπον» (δέον) που συνδέεται από τη μια με ένα αίτημα ισορροπίας του ανθρώπου και από την άλλη με τη φρόνηση. Επειδή το δέον, αυτό που χρειάζεται κάθε άνθρωπος για να περιέλθει σε κατάσταση ισορροπίας, διαφοροποιείται από περίπτωση σε περίπτωση, ο Αριστοτέλης εύλογα αναγνώρισε στη μεσότητα που αφορά τον άνθρωπο α) ότι δεν είναι μία και μοναδική και β) ούτε ίδια για όλους τους ανθρώπους. Αυτό το μέσο είναι σχετικό και ο προσδιορισμός του εξαρτάται από τον ίδιο τον άνθρωπο, ο οποίος με τη χρήση της λογικής μπορεί να συνεκτιμά διάφορους αστάθμητους και μεταβλητούς παράγοντες, όπως τις ιδιαίτερες ανάγκες του, τις περιστάσεις, την εποχή, τον τόπο, τα κοινωνικά πρότυπα κ.τ.λ. Από το παράδειγμα που αναφέρεται στο **υποκειμενικό μέσο** και αντλείται από τον **χώρο του αθλητισμού**, παρατηρούμε ότι ο προσδιορισμός του μέσου σχετίζεται με **ποιοτικά κριτήρια** και **μεταβλητούς παράγοντες**, όπως η σωματική διάπλαση του αθλητή, ο χρόνος εκγύμνασης και το είδος του αθλήματος.

Με το πολυσύνδετο σχήμα «μήτε πλεονάζει μήτε έλλείπει» τονίζονται τα χαρακτηριστικά του υποκειμενικού μέσου, ενώ με την **αντίθεση** «*ὑπερβολήν - ἔλλειψιν ≠ μέσον*», αντιπαρατίθεται η μεσότητα με την υπερβολή και την έλλειψη, οι οποίες αποτελούν τα δύο άκρα της.

B2. «προαιρετική»: Η λέξη προαίρεσις [: έλλογη προτίμηση] δεν δηλώνει μια άλογη και αδικαιολόγητη επιθυμία. Είναι δομικά συνδεμένη με τη διανοητική ικανότητα του ανθρώπου, τη σκέψη και την κρίση του. Αποτελεί επιλογή ανάμεσα στο καλό και το κακό και επιδίωξη του ενός ή του άλλου. Στο πλαίσιο της ηθικής διδασκαλίας του Αριστοτέλη ανατίθεται καθοριστικός ρόλος στην προαίρεση. Ο λόγος είναι ότι αποτελεί ελεύθερη και συνειδητή επιλογή του ενός ή του άλλου τρόπου ζωής, επιλογή που οδηγεί σε συγκεκριμένες αποφάσεις σε κάθε μία επιμέρους περίπτωση. Δίκαιος δεν είναι αυτός που τυχαίνει να κάνει κάποιες δίκαιες πράξεις, αλλά αυτός που συνειδητά επέλεξε τη δικαιοσύνη ως στάση ζωής και ακολουθεί στις επιμέρους επιλογές του την αντίστοιχη σταθερή πορεία. Συνεπώς, προαίρεση είναι **η ελεύθερη και έλλογη εκλογή και βούληση** (*Ηθικά Νικομάχεια*, 1111b-1112a), που αποτελούν απαραίτητη προϋπόθεση για να κάνει ο άνθρωπος σωστή επιλογή ενεργειών και να κατακτήσει το μέτρο αποφεύγοντας τις ακρότητες, δηλαδή την υπερβολή και την έλλειψη. Την ευθύνη, λοιπόν, για την κατάκτηση της ηθικής αρετής την έχει ο ίδιος ο άνθρωπος. Αν ο δρόμος προς την αρετή δεν ήταν αποτέλεσμα ελεύθερης βούλησης, αλλά καταναγκασμού, τότε η αρετή δεν θα είχε καμία αξία για τον άνθρωπο. Η «προαίρεσις» αποτελεί, σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, τον έναν από τους τρεις αναγκαίους όρους για την ύπαρξη της αρετής. Οι άλλοι δύο όροι είναι: ο άνθρωπος να έχει **συνείδηση της πράξης** του («είδως») και να την πραγματοποιεί **με σιγουριά και σταθερότητα** («βεβαίως και άμετακινήτως»). Συγκεκριμένα, οι τρεις παραπάνω προϋποθέσεις για την ύπαρξη της αρετής αναφέρονται από τον φιλόσοφο ως εξής: «πρῶτον μὲν ἔαν εἰδῶς, ἔπειτ' ἔαν προαιρούμενος, καὶ προαιρούμενος δι' αὐτά, τὸ δὲ τρίτον ἔαν καὶ βεβαίως καὶ ἀμετακινήτως ἔχων πράττη» (*Ηθικά Νικομάχεια*, 1105 a 30-31).

«φρόνιμος»: η φρόνηση συνδέεται με τον λόγο και αν υπάρχει αυτή, υπάρχουν συγκεντρωμένες στον άνθρωπο και όλες οι άλλες αρετές. Οι διάφορες αρετές δείχνουν πώς αντιδρά ο φρόνιμος στις διάφορες περιστάσεις. Αν λείπει μία αρετή, αποδιοργανώνεται το όλον. Έτσι ο ηθικά σπουδαίος αποτελεί μέτρο σύγκρισης για τους άλλους. Με άλλα λόγια, ο άνθρωπος που διαθέτει φρόνηση αποτελεί συμβολικό ή και ένσαρκο ηθικό πρότυπο μέσα στην κοινωνία και με τις τεκμηριωμένες επιλογές του γίνεται ο γνώμονας (κανών) της ηθικής-πολιτικής αρετής: "Έτι δὲ τίς ἡμῖν κανὼν ἢ τίς ὄρος ἀκριβέστερος τῶν ἀγαθῶν πλὴν ὁ φρόνιμος; ὅσα γὰρ ἂν οὕτως ἔλοιτο κατὰ τὴν ἐπιστήμην αἰρούμενος, ταῦτ' ἐστὶν ἀγαθὰ καὶ κακὰ δὲ τὰ ἐναντία τούτοις [: Κι ἄλλωστε ποιο κριτήριο θα ἦταν πιο ἐγκυρο ἢ ποιος θα ἦταν καλύτερος οδηγὸς μας για τα ἀγαθὰ ἀπὸ τον φρόνιμο, που ὅσα ἐκεῖνος θα ὀρίζε, κρίνοντας με βάση την τέλεια γνώση του ἀγαθοῦ, αὐτὰ θα ἦταν ἀγαθὰ, ὅπως τα ἀντίθετά τους φαύλα – Προτρεπτικός, 39.1-3, μετάφραση Λ. Μπενάκης]. Το κοινωνικό πρότυπο του φρονίμου είναι επίσης ένα σχετικά αντικειμενικό δεδομένο που μετριάζει τον προσωπικό-υποκειμενικό χαρακτήρα της αριστοτελικῆς ηθικῆς. Ο φρόνιμος ἄνθρωπος εἶναι αὐτὸς που θα καθορίσει με τη λογική του το «δέον», τις σωστὲς ἐνέργειες που πρέπει να ἀκολουθοῦνται μέσα στην κοινωνία. Το περιεχόμενο, ὅμως, της ἐννοίας «φρόνιμος» και «δέον» δεν μπορεῖ να καθοριστῆ με σαφήνεια. Στον αντικειμενικό προσδιορισμὸ τους παίζει ρόλο τόσο η ἀνθρώπινη λογική ὅσο και η ἐποχή, ἡ κοινωνία, τα πρότυπα των ἀνθρώπων, στοιχεῖα τα οποία συνεχῶς μεταβάλλονται.

B3. 1 - β, 2 - δ, 3 - α, 4 - β, 5 - δ.

B4. α. αλοιφή - ἀλείπτῃς, λήμμα-λαβεῖν, εξαιρετικός-αἰρεῖται, λιποθυμία-ἐλλείπει, πρακτορεῖο -πρᾶγμα, ουσιαστικό-ἐστίν.

β. Τα φρόνιμα παιδιά δεν κάνουν αταξίες.

Η ὄξυνση των πολιτικῶν παθῶν μπορεῖ να αποβεί μοιραία.

B5. Στο συγκεκριμένο ποίημα ο Αρχίλοχος προτρέπει τον άνθρωπο να αντιμετωπίζει τις δυσκολίες με αγωνιστικότητα, αλλά και να δείχνει αυτοκυριαρχία στις εκδηλώσεις της ψυχής. Συγκεκριμένα, όταν ο άνθρωπος αντιμετωπίζει μία δυσκολία και αγωνίζεται να την ξεπεράσει, υπάρχουν δύο ενδεχόμενα, η επιτυχία και η αποτυχία, η νίκη και η ήττα. Ο ποιητής παρουσιάζει την επιτυχία και την αποτυχία με δύο ακραίες και αντίθετες εικόνες. Δείχνει από τη μία τον νικητή να καυχησιολογεί σε έξαρση εκδηλωτικότητας (“Αν νικήσεις μη δείξεις τη χαρά σου δημόσια”) και από την άλλη τον νικημένο να οδύρεται κλεισμένος στο σπίτι του, πεσμένος καταγής, απελπισμένος και εξουθενωμένος (“αν νικηθείς μη ριχτείς στο πάτωμα του σπιτιού σου κλαίγοντας”). Και στις δύο περιπτώσεις ο άνθρωπος παρουσιάζεται να εκδηλώνει τα συναισθήματά του με υπερβολικό τρόπο και χωρίς αυτοσυγκράτηση. Η προβολή της υπερβολής και στις δύο εικόνες καθιστά πιο πειστική την προτροπή για τον περιορισμό των υπερβολικών συναισθηματικών εκδηλώσεων, την προτροπή δηλαδή για αυτοκυριαρχία. Ο ποιητής συνιστά να θέτουν οι άνθρωποι στις εκδηλώσεις των συναισθημάτων τους κάποια όρια, να ελέγχουν και να χαλιναγωγούν με τη λογική τις εκδηλώσεις του συναισθήματος, χωρίς να εκτρέπονται σε υπερβολές. Ο Αρχίλοχος συνιστά δηλαδή το μέτρο, η τήρηση του οποίου θεωρείται πολύ σημαντική αρετή για τους αρχαίους Έλληνες. Δεν αρνείται, φυσικά, την εκδήλωση των συναισθημάτων, η οποία εξάλλου είναι μία απόλυτα φυσιολογική λειτουργία, ωστόσο, αποτρέπει από την υπερβολή των συναισθηματικών εκδηλώσεων. Άρα, κατά τον Αρχίλοχο ο ορθότερος τρόπος αντιμετώπισης των εναλλαγών της ανθρώπινης ζωής είναι η αυτοσυγκράτηση και η τήρηση του μέτρου.

Ο Αριστοτέλης μας παρουσιάζει τον πλήρη ορισμό της αρετής, σύμφωνα με τον οποίο η αρετή είναι μόνιμο στοιχείο του χαρακτήρα που επιλέγεται ελεύθερα από τον άνθρωπο. Βρίσκεται στη μεσότητα που προσδιορίζεται με βάση τα υποκειμενικά κριτήρια και καθορίζεται από τη λογική και μάλιστα τη λογική του φρόνιμου ανθρώπου. Η μεσότητα, μάλιστα, βρίσκεται ανάμεσα σε

δύο κακίες, από τις οποίες η μία βρίσκεται στην πλευρά της υπερβολής, ενώ η άλλη στην πλευρά της έλλειψης (‘‘Μεσότης δὲ δύο κακιῶν, τῆς μὲν καθ’ ὑπερβολὴν τῆς δὲ κατ’ ἔλλειψιν’’). Άλλες από αυτές τις κακίες παρουσιάζονται ελλιπείς και άλλες είναι υπερβολικές σε σχέση με αυτό που πρέπει, το οποίο είναι το μέσον και το σωστό. Αυτές τις κακίες τις συναντάμε στα συναισθήματα και στις πράξεις, ενώ αντίθετα η αρετή βρίσκει και επιλέγει αυτό που πρέπει, δηλαδή τη μεσότητα. Η αρετή, λοιπόν, ταυτίζεται με τη μεσότητα, αλλά δεν πρέπει να την εκλάβουμε ως κάτι ουδέτερο και μετριοπαθές, χλιαρό και άχρωμο. Μπορεί να πραγματώνει το μέτρο ανάμεσα στα άκρα της υπερβολής και έλλειψης, αλλά ως στάση ζωής η αρετή είναι ακρότης, δυσεπίτευκτη κορύφωση ενός αγώνα που κρατάει ολόκληρη ζωή.

Συγκρίνοντας τις δύο απόψεις διαπιστώνουμε ότι τόσο ο Αρχίλοχος όσο και ο Αριστοτέλης θεωρούν ορθή τη συμπεριφορά η οποία είναι μακριά από υπερβολές και τηρεί το μέτρο, τη μεσότητα στην εκδήλωση και στη διαχείριση των συναισθημάτων. Ο Αριστοτέλης, επιπλέον, συνδέοντας την αρετή με τη μεσότητα, απορρίπτει όχι μόνο την υπερβολή αλλά και την έλλειψη(‘‘τῆς δὲ κατ’ ἔλλειψιν’’), αφού και αυτή αποτελεί ακρότητα. Επίσης, η μεσότητα νοείται ως αποφυγή της υπερβολής και της έλλειψης όχι μόνο στα συναισθήματα αλλά και στις πράξεις (‘‘ἔν τε τοῖς πάθεσι καὶ ἐν ταῖς πράξεσι’’) σε σχέση με το δέον.

ΑΔΙΔΑΚΤΟ ΚΕΙΜΕΝΟ

- Γ1.** Αφού πήγε στις Σάρδεις στον Κύρο τον νεότερο, ο οποίος ήταν σύμμαχος των Λακεδαιμονίων, για να πάρει χρήματα για το ναυτικό, την πρώτη μέρα ζήτησε να αναγγεληθεί ότι θέλει να συναντήσει τον Κύρο. Όταν άκουσε ότι πίνει, ‘‘θα περιμένω’’, είπε, ‘‘μέχρι να πιει’’. Και τότε έφυγε, όταν κατάλαβε ότι δεν ήταν δυνατόν να συναντήσει αυτόν εκείνη την ημέρα.

Γ2. Ο Καλλικρατίδας εξοργίστηκε με την ταπεινωτική αναβολή της συνάντησής του με τον Κύρο και αποκρίθηκε ότι δεν πρέπει να φροντίζουν τόσο να πάρουν χρήματα, όσο να μην κάνουν κάτι ανάξιο της Σπάρτης. Εκτόξευσε, μάλιστα, πολλές κατάρες προς αυτούς που πρώτοι παρασύρθηκαν από τους βαρβάρους σε ζωή με απολαύσεις και πρόσβαλαν την αξιοπρέπειά τους για τα χρήματα. Ορκίστηκε, επίσης, ότι μόλις φτάσει στη Σπάρτη θα κάνει τα πάντα για να συμφιλιώσει τους Έλληνες, προκειμένου να πάψουν να παρακαλούν τους Πέρσες για βοήθεια, που θα τη χρησιμοποιήσουν ο ένας εναντίον του άλλου.

Γ3. α. φήσας : φάσκων

λαβεῖν : λαμβάνειν

ἀπηλλάγη : ἀπαλλάττεται

β. “ὡς φοβερώτερος τῷ βαρβάρῳ εἶη”

Γ4. α. τὸν νεώτερον : παράθεση στο Κῦρον, ως ονοματικός ομοιόπτωτος προσδιορισμός

συμβαιεῖν : τελικό απαρέμφατο, υποκείμενο στην απρόσωπη έκφραση οὐχ οἶόν τε εἶναι,

τῇ ἡμέρᾳ : δοτική του χρόνου, ως επιρρηματικός προσδιορισμός στο συμβαιεῖν,

πίνοντ’ : κατηγορηματική μετοχή από το ρήμα αἰσθησης ἤκουσε. Λειτουργεί ως κατηγορηματικός προσδιορισμός στο αὐτὸν, το αντικείμενο του ρήματος.

β. ὡς δ’ ἤκουσε πίνειν : δευτερεύουσα επιρρηματική χρονική πρόταση που λειτουργεί ως επιρρηματικός προσδιορισμός του χρόνου στο ρήμα εἶπεν. Εκφέρεται με οριστική γιατί δηλώνει το πραγματικό.

«ἕως ἂν πῖη» : δευτερεύουσα χρονικοποθετική πρόταση που εκφέρεται με υποτακτική, διότι μαζί με την κύρια πρόταση «προσμενῶ» που αποτελεί την απόδοση σχηματίζει υποθετικό λόγο που δηλώνει το προσδοκώμενο.